DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojss-06-11-02 **Pages: 12-24**

Oriental Journal of Social Sciences

ORIENTAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojss

THE RIGHT TO RECEIVE INFORMATION AND POLITICAL TECHNOLOGIES IN STATE INFORMATION POLICY

Ma'mur Hamroqulovich Bayonov
Researcher, Academy of Public Policy and Administration under the President of the Republic of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: right to receive information, state information policy, political technologies, openness, media legislation, journalist liability, information subsidy, agenda-setting.

Received: 02.11.2026
Accepted: 03.11.2026
Published: 04.11.2026

Abstract: The article examines the right to receive information and the political technologies used to implement it in state information policy. It analyses how this right relates to freedom of speech and of the press, how media legislation can be classified, how international and national norms correspond, and how liability is divided between the journalist and the source. The study relies on normative-legal, structural-typological and comparative analysis. The author proposes a classification that divides media legislation into international standards and levels of national legislation, and a typology of political technologies that includes direct PR, information subsidies, agenda-setting and prompt refutation. The results show that the legislation of Uzbekistan on the right to receive information is consistent with international standards and that political technologies can broaden the practical exercise of this right. The article proposes further improvement of law enforcement, legal training for press service staff, and the inclusion of response quality in openness assessments.

AXBOROT OLISH HUQUQI VA SIYOSIY TEXNOLOGIYALARNING DAVLAT AXBOROT SIYOSATIDA AKS ETISHI

Ma'mur Hamroqulovich Bayonov
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi tadqiqotchisi
Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: axborot olish huquqi, davlat axborot siyosati, siyosiy texnologiyalar, ochiqlik, OAV qonunchiligi, jurnalist javobgarligi, axborot subsidiyasi, kun tartibini belgilash.

Annotatsiya: Maqolada axborot olish huquqi va uni davlat axborot siyosatida amalga oshirishda qo‘llaniladigan siyosiy texnologiyalar o‘rganilgan. Axborot olish huquqining so‘z va matbuot erkinligi bilan nisbati, OAVga oid qonunchilikning tasnifi, xalqaro va milliy normalarning uyg‘unligi hamda jurnalist va axborot manbasi javobgarligining taqsimlanishi tahlil qilingan. Tadqiqot me’yoriy-huquqiy, tarkibiy-tipologik va qiyosiy tahlilga asoslangan. Muallif OAV qonunchiligini xalqaro me’yorlar va milliy qonunchilik darajalariga ajratuvchi tasnifni hamda bevosita PR, axborot subsidiyasi, kun tartibini belgilash va tezkor raddiyani o‘z ichiga olgan siyosiy texnologiyalar tipologiyasini taklif etadi. Natijalar O‘zbekiston qonunchiligi axborot olish huquqi bo‘yicha xalqaro me’yorlarga muvofiq ekanini, siyosiy texnologiyalar esa bu huquqni amalda kengaytirishga xizmat qilishi mumkinligini ko‘rsatdi. Normalarning ijrosini yanada takomillashtirish, axborot xizmatlari xodimlarining huquqiy tayyorgarligini oshirish va ochiqlikni baholashda javob sifatini hisobga olish bo‘yicha takliflar berilgan.

ПРАВО НА ПОЛУЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИИ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ

Маъмур Хамрокулович Баёнов
Исследователь Академии государственной политики и управления при Президенте Республики Узбекистан
Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: право на получение информации, государственная информационная политика, политические технологии, открытость, законодательство о СМИ, ответственность журналиста, информационная субсидия, формирование повестки дня.

Аннотация: В статье рассматриваются право на получение информации и политические технологии, применяемые для его реализации в государственной информационной политике. Анализируются соотношение этого права со свободой слова и печати, классификация законодательства о СМИ, согласованность международных и национальных норм, а также распределение ответственности между журналистом и источником информации. Исследование основано на нормативно-правовом, структурно-типологическом и

сравнительном анализе. Автор предлагает классификацию, разделяющую законодательство о СМИ на международные нормы и уровни национального законодательства, и типологию политических технологий, включающую прямой PR, информационные субсидии, формирование повестки дня и оперативное опровержение. Результаты показывают, что законодательство Узбекистана о праве на получение информации соответствует международным нормам, а политические технологии способны расширить практическую реализацию этого права. Предложены меры по дальнейшему совершенствованию правоприменения, правовой подготовке сотрудников пресс-служб и учёту качества ответов при оценке открытости.

Kirish. Axborot olish huquqi insonning davlat organlari, tashkilotlar va boshqa manbalardagi axborotdan erkin foydalanish imkoniyatini ifodalaydi. 2023-yil 1-maydan kuchga kirgan yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 33-moddasida har kim istalgan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega ekani, davlat esa Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalanish uchun shart-sharoit yaratishi belgilangan [1]. Bu norma axborot olish huquqini shaxsning shaxsiy erkinligi bilan birga davlatning faol majburiyati sifatida ham mustahkamlaydi.

Raqamli platformalar rivoji davlat organlari va ommaviy axborot vositalari o‘rtasidagi munosabatlarga yangi talablar qo‘ydi. Axborot oqimi tezlashgan sharoitda tekshirilmagan va yolg‘on xabarlar ham tez tarqaladi, shu bois rasmiy axborotning o‘z vaqtida, to‘liq va tushunarli shaklda berilishi jamiyat barqarorligi uchun ahamiyatli bo‘lib qoldi. Prezidentning 2019-yil 2-fevraldagi PF-5653-son Farmoni axborot sohasi va ommaviy kommunikatsiyalarni rivojlantirishga, 2022-yil 27-iyundagi PQ-294-son Qarori esa OAVni qo‘llab-quvvatlash va jurnalistikani rivojlantirishga qaratilgan [2; 3]. Bu hujjatlar davlat axborot siyosatining huquqiy normalar bilan birga muayyan kommunikativ texnologiyalar orqali ham amalga oshirilishini ko‘rsatadi.

Mavzuga oid ishlarda axborot olish huquqining huquqiy jihati va davlat organlarining kommunikatsiya amaliyoti ko‘pincha alohida o‘rganiladi. Huquqshunoslar normalarni, jurnalistikashunoslar esa tahririyat amaliyotini tahlil qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi axborot olish huquqi bilan davlat axborot siyosatida qo‘llaniladigan siyosiy texnologiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash va uni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi: axborot olish huquqi so‘z va matbuot erkinligi bilan qanday nisbatda? OAVga oid qonunchilikni qanday tasniflash maqsadga muvofiq? Milliy qonunchilik xalqaro me’yorlarga qay darajada mos? Jurnalist va axborot manbasi o‘rtasida javobgarlik qanday taqsimlangan? Davlat organlari bu huquqni amalga oshirishda qaysi siyosiy texnologiyalarga tayanadi? Ishning ilmiy yangiligi OAV qonunchiligining ikki darajali muallif tasnifi hamda axborot olish huquqiga ta’siri va samaradorlik mezonlari ko‘rsatilgan siyosiy texnologiyalar tipologiyasi taklif etilganida ko‘rinadi.

Adabiyotlar sharhi. Axborot olish huquqi va so‘z erkinligining nisbati haqida ilmiy adabiyotlarda turlicha qarashlar mavjud. X.T.Mamatov rus olimlari Y.Dmitriyev, A.Zlatopolskiy va A.Malko qarashlarini tahlil qilar ekan, ularning birinchilari axborotga bo‘lgan huquqni so‘z va matbuot erkinligi bilan uzviy bog‘lasa, A.Malko bu huquqni mazmunan kengroq tushuncha deb hisoblashini ko‘rsatadi. Muallifning o‘z xulosasiga ko‘ra, so‘z va matbuot erkinligi davlatning aralashmasligini talab qilsa, axborotga bo‘lgan huquqni amalga oshirishda davlatning faol ishtiroki zarur [4]. Bu fikr maqolamiz uchun asosiy tayanch bo‘ldi, chunki davlatning faol ishtiroki aynan siyosiy texnologiyalar orqali namoyon bo‘ladi.

OAV qonunchiligining tarixi va tuzilishi S.M.Jabborov hamda X.Do‘stmuhammad va N.To‘shpo‘latova ishlarida yoritilgan. S.M.Jabborov AQSh, Germaniya va Buyuk Britaniya tajribasi asosida xalqaro va milliy huquqning jurnalistika faoliyatiga ta’sirini o‘rganib, OAV faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy bazani to‘rt guruhga ajratadi [5]. X.Do‘stmuhammad va N.To‘shpo‘latova OAV qonunchiligi, qonunlarga sharhlar va kasb etikasini yagona tizimda ko‘rib chiqib, axborot olish huquqining XX asr o‘rtalaridan xalqaro huquqning mustaqil talabi sifatida shakllanganiga e’tibor qaratadi [6].

Jurnalist va axborot manbasi munosabatlari, manba maxfiyligi masalalari ham alohida yo‘nalish sifatida tadqiq etilgan. X.N.Dosmuhamedov intervyu matnini manba bilan kelishish va jurnalistika sirini saqlashni kasb odobining tarkibiy qismi deb hisoblaydi [7]. C.Stratilatis jurnalistning manbani oshkor qilmaslik huquqi yangi media sharoitida qanday himoya qilinishini Yevropa Ittifoqi huquqi misolida tahlil qiladi [8]. N.Muratova va hammualliflari esa mediadagi dezinformatsiyaning turlari va uni aniqlash usullarini o‘zbek auditoriyasi uchun tizimlashtirgan [9].

Siyosiy texnologiyalarni tahlil qilishda kommunikatsiya nazariyasining uchta klassik yondashuvidan foydalanildi. J.Grunig va T.Hunt jamoatchilik bilan aloqalarning to‘rt modelini ajratib, ikki tomonlama simmetrik modelni tashkilot va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro tushunishga eng mos shakl deb baholaydi [10]. O.Gandi “axborot subsidiyasi” tushunchasini kiritib, manbalar jurnalistga tayyor axborot berib, uning axborot yig‘ish xarajatlarini kamaytirishini va shu orqali davlat siyosatiga oid muhokamaga ta’sir ko‘rsatishini asoslagan [11].

M.Makkombs va D.Shou OAV muayyan mavzularga ko‘proq e’tibor qaratsa, auditoriya ham shu mavzularni muhimroq deb qabul qilishini empirik jihatdan isbotlab, kun tartibini belgilash nazariyasiga asos solgan [12].

Ko‘rib chiqilgan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, axborot olish huquqining huquqiy mazmuni va davlat organlarining kommunikatsiya texnologiyalari alohida-alohida yaxshi o‘rganilgan. Biroq bu ikki yo‘nalishni birlashtirib, siyosiy texnologiyalarni axborot olish huquqini amalga oshirish vositasi sifatida baholovchi ishlar o‘zbek ilmiy adabiyotida kam uchraydi. Ushbu maqola ana shu ikki yo‘nalishni birlashtirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ish nazariy-tahliliy tadqiqot bo‘lib, huquqiy va kommunikativ yondashuvlarni birlashtiradi. Birinchidan, me’yoriy-huquqiy tahlil qo‘llanildi: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, BMT Inson huquqlari qo‘mitasining 34-umumiy izohi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, sohaga oid qonunlar hamda Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi va Jinoyat kodekslarining tegishli normalari o‘rganildi [13; 14; 15].

Ikkinchidan, tarkibiy-tipologik usul yordamida OAVga oid qonunchilik tizimi tasniflandi: mavjud to‘rt bo‘g‘inli tasniflar qiyoslanib, muallif tasnifi taklif etildi. Uchinchidan, qiyosiy tahlil orqali xalqaro va milliy normalar mazmuni solishtirildi. To‘rtinchidan, kommunikatsiya nazariyalari asosida siyosiy texnologiyalar tipologiyasi ishlab chiqildi va u davlat organi rasmiy veb-saytidagi axborot xizmati bo‘limlari tuzilmasi misolida izohlandi. Tadqiqotda miqdoriy so‘rov yoki kontent-tahlil o‘tkazilmagan; shu sababli xulosalar normalar va texnologiyalarning mazmuniy tahliliga asoslanadi. Bu cheklov keyingi empirik tadqiqotlar uchun yo‘nalish belgilaydi.

Tahlil va natijalar. *Axborot olish huquqi va davlatning faol ishtiroki.* Axborotni olish va tarqatish huquqi faqat jurnalistga emas, har bir insonga tegishli. Shunga qaramay, kasbiy jurnalistik faoliyat uchun sohaviy qonunlar zarur, chunki jurnalist axborotni jamiyat nomidan so‘raydi va uni keng auditoriyaga yetkazadi. “Axborot olish huquqi”, “so‘z erkinligi” va “matbuot erkinligi” tushunchalari bir-biriga yaqin, ammo ular bir xil emas. So‘z erkinligi asosan fikr bildirishga to‘sqinlik qilmaslikni nazarda tutadi. Axborot olish huquqi esa davlatdan axborotni yig‘ish, saqlash, e’lon qilish va so‘rovga javob berish tartibini yaratishni talab qiladi [4].

BMT Inson huquqlari qo‘mitasi ham Paktning 19-moddasi davlat organlari ixtiyoridagi axborotdan foydalanish huquqini o‘z ichiga olishini, davlatlar esa jamoatchilik uchun ahamiyatli axborotni faol ravishda ommaga taqdim etishi lozimligini qayd etgan [15]. Demak, axborot olish huquqi davlatning ijobiy majburiyatlarini nazarda tutadi. Bu majburiyatlar qanday shaklda bajarilishi, ya’ni qaysi kanal, qaysi format va qaysi kommunikatsiya usuli tanlanishi siyosiy texnologiyalar sohasiga kiradi. Huquqiy norma va kommunikativ texnologiya shu nuqtada kesishadi.

Qonunchilik tizimining tasnifi. Huquq nazariyasida “qonunchilik” tushunchasi keng ma’noda mamlakatdagi barcha normativ-huquqiy hujjatlar majmuini, tor ma’noda esa amaldagi qonunlar yig‘indisini anglatadi. Shu ma’noda OAV faoliyatiga tegishli huquqiy hujjatlar majmuini soha qonunchiligi deb atash mumkin. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida umumiy qonunchilik quyidagicha tasniflanadi: asosiy qonun (Konstitutsiya); konstitutsiyaviy qonunlar; qonunlar (kodekslar va joriy qonunlar); Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari [16]. S.M.Jabborov OAV faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy bazani shartli ravishda xalqaro me’yorlar, konstitutsiyaviy me’yorlar, qonunlar va boshqa huquqiy me’yorlar hamda sud qarorlariga ajratadi [5].

Bizning fikrimizcha, OAVga oid qonunchilikni ikki asosiy darajaga ajratish maqsadga muvofiq: xalqaro me’yorlar va milliy qonunchilik. Milliy qonunchilik o‘z navbatida Konstitutsiya, qonunlar, kodekslar va qonunosti hujjatlaridan iborat. Bunday tasnifning afzalligi shundaki, u milliy normalarni davlat ratifikatsiya qilgan xalqaro majburiyatlar bilan doimiy solishtirish imkonini beradi. Konstitutsiyaga ko‘ra, xalqaro shartnomalar milliy huquq tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi [1], shu bois ularni sohaviy qonunlardan ajratib o‘rganish amaliy tahlilni qiyinlashtiradi. Taklif etilayotgan tasnif 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. OAV faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik darajalari (muallif tasnifi)

Daraja	Asosiy hujjatlar	Axborot olish huquqiga oid asosiy qoida	Tizimdagi vazifasi
I. Xalqaro me’yorlar	Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948), 19-modda; Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt (1966), 19-modda; BMT Inson huquqlari qo‘mitasining 34-umumiy izohi (2011)	Axborotni davlat chegaralaridan qat’i nazar izlash, olish va tarqatish erkinligi; cheklash faqat qonun bilan va zarurat doirasida	Milliy normalarni baholash mezoni
II.1. Konstitutsiya	O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023), 33-modda va OAVga oid normalar	Har kim istalgan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega; davlat Internetdan foydalanish uchun shart-sharoit yaratadi	Huquqning oliy kafolati

Daraja	Asosiy hujjatlar	Axborot olish huquqiga oid asosiy qoida	Tizimdagi vazifasi
II.2. Qonunlar	“Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida” (2002); “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida” (2007-yil tahriri); “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida” (1997); “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida” (2014)	Ochiqlik tartibi, jurnalistning huquq va majburiyatlari, raddiya, jurnalistika siri	Kundalik munosabatlarni tartibga solish
II.3. Kodekslar	Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks; Jinoyat kodeksi; Fuqarolik kodeksi	Yolg‘on axborot tarqatganlik uchun javobgarlik; sha’n, qadr-qimmat va ishchanlik obro‘sini himoya qilish	Javobgarlik chegarasini belgilash
II.4. Qonunosti hujjatlari	Prezidentning PF-5653-son Farmoni (2019); PQ-294-son Qarori (2022)	Axborot xizmatlarini rivojlantirish, OAVni qo‘llab-quvvatlash choralari	Normalar ijrosi mexanizmi

Xalqaro va milliy normalarning uyg‘unligi. Axborotni izlash, olish va tarqatish erkinligi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 19-moddalarida mustahkamlangan [13; 14]. Paktning 19-moddasi uchinchi qismi bu huquqni boshqa shaxslarning huquqlari va obro‘sini hurmat qilish, davlat xavfsizligi, jamoat tartibi, aholi salomatligi yoki axloqini himoya qilish uchun zarur bo‘lgan va qonunda belgilangan hollardagina cheklashga yo‘l qo‘yadi. Konstitutsiyaning 33-moddasi ham axborotni izlash, olish va tarqatish huquqi faqat qonunga muvofiq va konstitutsiyaviy tuzum, aholi salomatligi, ijtimoiy axloq, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini, jamoat xavfsizligi va tartibini muhofaza qilish hamda davlat siri yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sirning oshkor etilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida cheklanishi mumkinligini belgilaydi [1].

Qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, cheklash asoslarining mazmuni xalqaro hujjatlar bilan mos keladi: har ikki holatda ham cheklash qonun bilan belgilanishi va aniq maqsadga xizmat qilishi lozim. “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun axborotning ochiqligi va oshkoraligi prinsipini, “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi Qonun esa davlat organlari faoliyati haqidagi axborotni taqdim etish usullarini, jumladan rasmiy veb-saytlar, OAV va ochiq ma’lumotlar orqali e’lon qilishni belgilaydi [17; 18]. Shu tariqa xalqaro me’yorlardagi umumiy erkinlik milliy darajada aniq tartib-taomillarga aylantirilgan.

Shaxsiy hayot daxlsizligi va aybsizlik prezumpsiyasi ham axborot olish huquqi bilan yonma-yon himoya qilinadi. Deklaratsiyaning 12-moddasi va Paktning 17-moddasi shaxsiy va oilaviy hayot, yozishmalar daxlsizligini, Deklaratsiyaning 11-moddasi va Paktning 14-moddasi esa aybsizlik prezumpsiyasini mustahkamlaydi [13; 14]. Bu kafolatlar milliy Konstitutsiyada ham aks etgan [1]. Sud jarayonlarini yoritishda jurnalist aybi sud hukmi bilan tasdiqlanmagan shaxsni jinoyatchi deb atamasligi, anonim manba yoki ishtirokchining ovozi va tasvirini o‘zgartirish orqali uning huquqlarini himoya qilishi lozim. Bu talablar jurnalistlarning huquqiy tayyorgarligi axborot olish huquqidan to‘g‘ri foydalanishning sharti ekanini ko‘rsatadi.

Jurnalist va manba javobgarligi. Qonunchilik jurnalistga keng huquqlar bilan birga aniq majburiyatlar ham yuklaydi. “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonunning 34-moddasiga ko‘ra, sha’ni, qadr-qimmati yoki ishchanlik obro‘siga putur yetkazuvchi haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan ma’lumot tarqatilgan shaxs tahririyatdan raddiya berishni talab qilishga haqli. Gazetalarda raddiya bir oy ichida xuddi shu sahifada maxsus rukn ostida, teleradio dasturlarida esa xuddi shu dastur yoki turkumda e’lon qilinadi, rad etilgan yoki muddat buzilgan hollarda shaxs sudga murojaat qilishi mumkin [19]. Raddiya mexanizmi nizoni sud muhokamasiga olib chiqmasdan hal qilish imkonini beradi, shu bois davlat organlari va tashkilotlar noto‘g‘ri axborotga javoban avvalo shu yo‘lni tanlagani maqsadga muvofiq.

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 202^2-moddasida yolg‘on axborot tarqatganlik uchun bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravari, jamoat tartibi yoki xavfsizligiga tahdid soluvchi yolg‘on axborot uchun esa ellik baravaridan yuz baravarigacha jarima belgilangan [20]. Jinoyat kodeksining 244^6-moddasi shunday qilmish ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin takror sodir etilgan hollar uchun javobgarlikni nazarda tutadi [21]. Bu normalar axborot olish huquqidan foydalanish jamiyat oldidagi mas’uliyat bilan birga yurishini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, jurnalistni asossiz javobgarlikdan himoya qiluvchi normalar ham mavjud. “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning 15-moddasiga ko‘ra, ma’lumotlar rasmiy xabarlar, normativ-huquqiy hujjatlar, rasmiy statistika hisobotlari, axborot agentliklari yoki davlat organlari matbuot xizmatlaridan, shu jumladan ularning rasmiy veb-saytlaridan olingan bo‘lsa, shuningdek oldindan yozib olinmasdan efirga berilgan mualliflik chiqishlarida yoki chiqishlarning so‘zma-so‘z takrorlanishida mavjud bo‘lsa, jurnalist haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan ma’lumot uchun javobgar bo‘lmaydi [22]. Bunday hollarda axborot mazmuni uchun mas’uliyat manbaga o‘tadi. Bu qoida davlat organlarining rasmiy axborot sifatiga bo‘lgan mas’uliyatini oshiradi va jurnalistni rasmiy manbadan foydalanishga rag‘batlantiradi.

Xuddi shu Qonunning 7-moddasiga ko‘ra, manba o‘z nomini oshkor etmaslik sharti bilan ixtiyoriy ravishda ma’lum qilgan maxfiy xabar jurnalistika siri hisoblanadi va uni manba roziligisiz oshkor etish mumkin emas [22]. Intervyu matnini nashrdan oldin manba bilan kelishish

amaliyoti, X.N.Dosmuhamedov ta’kidlaganidek, ko‘plab nizolarning oldini oladi [7]. Bizningcha, bu amaliyotni mansabdor shaxslarning jamoat oldidagi rasmiy chiqishlariga nisbatan aniqlashtirish zarur. Mansabdor shaxs matbuot anjumani yoki ochiq tadbirda vakolatli shaxs sifatida gapiradi, shu sababli uning bunday bayonotlarini qo‘shimcha ruxsatsiz e’lon qilish huquqini qonunda aniq belgilab qo‘yish jurnalist faoliyatining huquqiy aniqligini oshiradi.

Siyosiy texnologiyalarning amaliy ifodasi. Davlat axborot siyosatida axborot olish huquqi faqat yozma so‘rov va unga javob berish orqali amalga oshmaydi. Davlat organlari axborotni faol tarqatish uchun bir qator kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanadi. Ular jurnalistning axborotga erishish yo‘lini qisqartiradi, rasmiy axborotning yetib borish tezligini oshiradi va jamoatchilik muhokamasiga mavzu beradi. Nazariy adabiyotlar va me’yoriy hujjatlar asosida biz ushbu texnologiyalarni to‘rt turga ajratdik (2-jadval).

2-jadval. Davlat axborot siyosatida qo‘llaniladigan siyosiy texnologiyalar tipologiyasi (muallif taklifi)

Texnologiya	Nazariy asosi	Asosiy vositalar	Axborot olish huquqiga ta’siri	Samaradorlik mezoni
Bevosita PR	J.Grunig va T.Hunt: ikki tomonlama simmetrik model [10]	Brifing, matbuot anjumani, press-tur, intervyu, ochiq taklifnoma	Jurnalist birinchi manbadan axborot oladi va savol berish imkoniyatiga ega bo‘ladi	Berilgan savollarga to‘liq javob ulushi; tadbirlar muntazamligi
Axborot subsidiyasi	O.Gandi: axborot subsidiyasi [11]	Press-reliz, tarqatma materiallar, infografika, ochiq ma’lumotlar to‘plami	Axborot olish xarajati va vaqtini kamaytiradi	Materialning to‘liqligi, aniqligi va qayta foydalanishga yaroqli formati
Kun tartibini belgilash	M.Makkombs va D.Shou: kun tartibini belgilash [12]	Tok-shou, maxsus ko‘rsatuvlar, tematik axborot kampaniyalari, rahbarlar chiqishlari	Jamoatchilik e’tiborini islohotlar va ijtimoiy ahamiyatli mavzularga qaratadi	Mavzuning OAV va jamoatchilik muhokamasida aks etishi
Tezkor raddiya	Dezinformatsiyani aniqlash yondashuvlari [9]	Tezkor rasmiy izoh, raddiya, faktcheking materiallari	Yolg‘on axborotning ta’sirini kamaytiradi va ishonchli manbani ko‘rsatadi	Raddiyaning tezligi va auditoriyaga yetib borishi

Bevosita PR jurnalist va davlat organi vakili o‘rtasidagi jonli muloqotni ta’minlaydi. Brifing va matbuot anjumanlari jurnalistga rasmiy pozitsiyani birinchi manbadan eshitish va aniqlashtiruvchi savol berish imkonini beradi. J.Grunig va T.Hunt modeli nuqtai nazaridan bunday muloqot bir tomonlama axborot uzatishdan ikki tomonlama kommunikatsiyaga o‘tishni bildiradi

[10]. Uning samaradorligi tadbirlar soni bilan emas, berilgan savollarga qanchalik to‘liq javob berilgani bilan o‘lchanishi lozim.

Axborot subsidiyasi jurnalistga tayyor, tekshirilgan va foydalanishga qulay material taqdim etishni anglatadi. O.Gandi ko‘rsatganidek, manba axborot olish xarajatini kamaytirgani sari uning materiallari OAVda ko‘proq aks etadi [11]. Bu texnologiya rasmiy axborotning jamoatchilikka tez yetib borishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, u jurnalistning mustaqil so‘rov yuborish huquqini to‘ldiradi, lekin uning o‘rnini bosmaydi: press-relizda berilmagan savollar uchun so‘rov va javob mexanizmi ochiq qolishi kerak.

Kun tartibini belgilash texnologiyasi davlat organlariga islohotlar mazmunini tushuntirish va jamoatchilik e’tiborini ijtimoiy ahamiyatli mavzularga qaratish imkonini beradi [12]. Tok-shou va maxsus ko‘rsatuvlarda rasmiy vakillar, ekspertlar va fuqarolarning birgalikda ishtirok etishi muhokamani boyitadi. Tezkor raddiya esa yolg‘on xabar paydo bo‘lgan zahoti tezkor rasmiy izoh berishni nazarda tutadi. Bunday izoh qanchalik tez va asosli bo‘lsa, yolg‘on axborotning ta’siri shunchalik kamayadi [9].

Bu texnologiyalar davlat organlari faoliyatida institutsional shakl olganini rasmiy veb-saytlar tuzilmasida ham ko‘rish mumkin. Masalan, Yoshlar ishlari agentligi rasmiy saytining axborot xizmati bo‘limida “Matbuot anjumanlari”, “Rahbariyatning bayonotlari va nutqlari”, “Tarqatma materiallar” va “Voqealar taqvimi” sahifalari, “Raqamli hukumat” bo‘limida esa ochiq ma’lumotlar sahifasi mavjud [23]. Bu tuzilma 2-jadvaldagi bevosita PR, axborot subsidiyasi va kun tartibini belgilash texnologiyalariga to‘g‘ri keladi hamda “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi Qonunda nazarda tutilgan axborotni taqdim etish usullarini amalda aks ettiradi [18].

Muhokama. Natijalar axborot olish huquqi va siyosiy texnologiyalar o‘rtasidagi munosabatni ikki tomonlama ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Bir tomondan, texnologiyalar huquqni amalda kengaytiradi: jurnalist so‘rov yubormasdan ham rasmiy axborotni oladi, fuqaro esa uni tushunarli shaklda qabul qiladi. Ikkinchi tomondan, faol tarqatilgan axborot jurnalistning aniq savollariga javob bermasa, rasmiy ochiqlik va jurnalist kutgan ochiqlik o‘rtasida farq paydo bo‘ladi. Shu bois ochiqlikni baholashda e’lon qilingan materiallar hajmi bilan birga so‘rovlarga javob berish muddati va sifati ham hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

Javobgarlik masalasida ham muvozanat muhim. “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning 15-moddasi rasmiy manbadan olingan axborot uchun mas’uliyatni manbaga yuklaydi [22]. Bu norma bevosita PR va axborot subsidiyasi texnologiyalari bilan uzviy bog‘liq: davlat organi press-reliz yoki brifing orqali axborot berar ekan, uning aniqligi uchun javobgarlikni ham o‘z zimmasiga oladi. Demak, siyosiy texnologiyalarning sifati huquqiy

javobgarlik bilan mustahkamlangan. Bu davlat organlari matbuot xizmatlari xodimlarining huquqiy va kasbiy tayyorgarligiga bo‘lgan talabni oshiradi.

Raqamli muhit bu texnologiyalarning shaklini ham o‘zgartirmoqda. Ilgari press-reliz tahririyatga faks yoki pochta orqali yuborilgan bo‘lsa, bugun davlat organlari axborotni rasmiy veb-sayt, ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalar va messenjer kanallari orqali bir vaqtning o‘zida jurnalistga ham, fuqaroga ham yetkazadi. Natijada axborot subsidiyasi faqat OAVga emas, bevosita auditoriyaga ham yo‘naltiriladi. Bu holat jurnalistning vazifasini ham o‘zgartiradi: u rasmiy axborotni shunchaki qayta tarqatuvchi emas, uni izohlovchi, tekshiruvchi va qo‘shimcha savollar orqali to‘ldiruvchi vositachiga aylanadi. Shu sababli matbuot xizmatlarining jurnalistlar bilan muntazam muloqoti raqamli kanallar ko‘paygan sharoitda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, aksincha, rasmiy axborotning ishonchliligini mustahkamlovchi omilga aylanadi.

Taklif etilgan ikki darajali qonunchilik tasnifi va texnologiyalar tipologiyasi amaliy tahlil uchun vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tasnif muayyan normaning qaysi darajaga tegishli ekanini va uni qaysi xalqaro me’yor bilan solishtirish kerakligini aniqlashga yordam beradi. Tipologiya esa davlat organi axborot xizmati faoliyatini baholashda har bir texnologiya uchun alohida mezon qo‘llash imkonini beradi. Tadqiqotning cheklovi uning nazariy-tahliliy xususiyatida: xulosalarni empirik tasdiqlash uchun bir nechta davlat organi misolida kontent-tahlil va jurnalistlar o‘rtasida so‘rov o‘tkazish lozim.

Xulosa. Tadqiqot axborot olish huquqi va davlat axborot siyosatidagi siyosiy texnologiyalar o‘zaro bog‘liq tizim ekanini ko‘rsatdi. Birinchidan, axborot olish huquqi so‘z va matbuot erkinligi bilan uzviy bog‘liq, ammo ulardan farqli ravishda davlatning faol ishtirokini talab qiladi. Bu ishtirok siyosiy texnologiyalar orqali amalga oshadi. Ikkinchidan, OAVga oid qonunchilikni xalqaro me’yorlar va milliy qonunchilik darajalariga ajratish ularni birgalikda baholash imkonini beradi. Konstitutsiyaning 33-moddasi va sohaviy qonunlar axborot olish huquqini cheklash asoslari bo‘yicha xalqaro me’yorlarga muvofiq.

Uchinchidan, rasmiy manbadan olingan axborot uchun javobgarlikning manbaga o‘tishi jurnalistni himoya qiladi va davlat organlarining rasmiy axborot sifatiga bo‘lgan mas’uliyatini oshiradi. To‘rtinchidan, bevosita PR, axborot subsidiyasi, kun tartibini belgilash va tezkor raddiya texnologiyalari ochiqlikni kuchaytiradi va yolg‘on axborotning oldini olishga xizmat qiladi. Ular so‘rov va javob mexanizmini to‘ldiradi, lekin uning o‘rnini bosmaydi.

Shularga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi: mansabdor shaxslarning matbuot anjumanlari va ochiq tadbirlardagi rasmiy bayonotlarini qo‘shimcha ruxsatsiz e’lon qilish huquqini qonunda aniq belgilash; davlat organlari matbuot xizmatlari va hududiy hokimliklar xodimlari uchun axborot olish huquqi bo‘yicha muntazam huquqiy o‘quvlar tashkil etish; jurnalistlarning faktcheking va sud jarayonlarini yoritish bo‘yicha malakasini oshirish dasturlarini

kengaytirish; davlat organlari ochiqligini baholashda e’lon qilingan materiallar hajmi bilan birga jurnalistlar so‘rovlariga javob berish muddati va sifatini ham mezon sifatida kiritish. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan tipologiyani bir nechta davlat organi faoliyati misolida empirik tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 1-maydagi yangi tahriri). – URL: https://lex.uz/docs/6445145

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot sohasi va ommaviy kommunikatsiyalarni yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2019-yil 2-fevraldagi PF-5653-son Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/4188795

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ommaviy axborot vositalarini qo‘llab-quvvatlash va jurnalistika sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2022-yil 27-iyundagi PQ-294-son Qarori. – URL: https://lex.uz/docs/6083381

4. Mamatov X.T. O‘zbekiston Respublikasida fuqarolarning axborotga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirishning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari: yur. fan. nomz. … diss. – Toshkent, 2009. – B. 25–28.

5. Jabborov S.M. Jurnalistikaning samarali faoliyat yuritishiga xalqaro va milliy huquqning ta’siri (AQSh, GFR va Buyuk Britaniya OAV misolida, 1960–2000-yillar): filol. fan. nomz. … diss. – Toshkent, 2002.

6. Do‘stmuhammad X., To‘shpo‘latova N. Jurnalistika huquqi va etikasi. 2-jild: OAV qonunchiligi, qonunlarga sharhlar, kasb etikasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. – B. 17–19.

7. Dosmuhamedov X.N. Jurnalistning kasb odobi muammolari: nazariy-metodologik tahlil (Mustaqillik davri o‘zbek matbuoti faoliyati misolida, 1991–2008-yillar). – Toshkent, 2008. – B. 151–155.

8. Stratilatis C. The Right of Journalists Not to Disclose Their Sources and the New Media // EU Internet Law: Regulation and Enforcement / Eds. T.-E. Synodinou, P. Jougleux, C. Markou, T. Prastitou. – Cham: Springer, 2017. – P. 339–365. – DOI: 10.1007/978-3-319-64955-9_14

9. Muratova N.F., Toshpo‘latova N.K., Alimova G.B. Fake news: mediada dezinformatsiya. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020.

10. Grunig J.E., Hunt T. Managing Public Relations. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1984. – 550 p.

11. Gandy O.H. Beyond Agenda Setting: Information Subsidies and Public Policy. – Norwood, NJ: Ablex, 1982. – 238 p.

12. McCombs M.E., Shaw D.L. The Agenda-Setting Function of Mass Media // Public Opinion Quarterly. – 1972. – Vol. 36, № 2. – P. 176–187. – DOI: 10.1086/267990

13. Universal Declaration of Human Rights. – UN General Assembly Resolution 217 A (III), 10 December 1948. – URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

14. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt (1966-yil 16-dekabr). – URL: https://lex.uz/docs/2640479

15. Human Rights Committee. General Comment No. 34. Article 19: Freedoms of opinion and expression. – CCPR/C/GC/34. – Geneva: United Nations, 2011. – URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g11/453/31/pdf/g1145331.pdf

16. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – B. 236.

17. O‘zbekiston Respublikasining “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi 2002-yil 12-dekabrdagi 439-II-son Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/52268

18. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi 2014-yil 5-maydagi O‘RQ-369-son Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/2381133

19. O‘zbekiston Respublikasining “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonuni (2007-yil 15-yanvardagi O‘RQ-78-son Qonun bilan tasdiqlangan yangi tahriri), 34-modda. – URL: https://lex.uz/docs/1106870

20. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi, 202^{2}-modda. – URL: https://lex.uz/docs/97664

21. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, 244^{6}-modda. – URL: https://lex.uz/docs/111457

22. O‘zbekiston Respublikasining “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi 1997-yil 24-apreldagi 402-I-son Qonuni, 7-, 15-moddalar. – URL: https://lex.uz/docs/9540

23. O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi rasmiy veb-sayti. Axborot xizmati. – URL: https://gov.uz/oz/yoshlar